

AKÇA, Hakan (2012). *Ankara İli Ağızları (İnceleme, Metinler, Dizin)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, XXII+672 s.

Bahadır GÜNEŞ*

“Aynı kökten geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde; okuryazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranında ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az, yerel konuşma biçimleri” (Demir, 2002: 116) şeklinde tanımlanan ağız terimi, özellikle son yıllarda dil çalışmalarının üzerinde yoğunlaştığı alanlardan biri hâline gelmiştir.

Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili çalışmaların başlangıcından bugüne kadar yaklaşık bir buçuk asır geçmiştir. Bugüne kadar yapılan ağız çalışmaları, araştırmacılar tarafından niteliklerine göre değişik şekillerde tasnif edilmiştir (Korkmaz, 2005: 199). Genellikle lisansüstü tezlere dayanan ve bir şehrin veya belli bir yerleşim biriminin ağız özelliklerini incelemeye tabi tutan Türkiye Türkçesi ağız araştırmaları, Türkiye Türkçesi ağızlarının genelini veya belli bir ağız yöresindeki bazı özellikleri ele alan çalışmalarla da desteklenmiştir.

İl seviyesinde Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Ancak yine de ağız özellikleri bütünüyle incelenmemiş Konya, Kastamonu, Mersin, Çorum gibi iller bulunmaktadır. Son dönemlere kadar Türkiye’de ağız özellikleri incelenmemiş şehirlerden birisi de başkent Ankara idi. Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Dr. Hakan Akca bu boşluğu doldurmak üzere *Ankara İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Dizin)* adlı çalışmasını ortaya koymuştur. Ses bilgisi incelemesini esas alan ve 2009 yılında doktora tezi olarak savunulan söz konusu çalışma, 2012 yılında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır.

Ankara İli Ağızları adlı eser giriş, *Ankara ili üzerine, inceleme, metinler, dizin* ve *ekler* olmak üzere toplam altı bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın belirtilen ana bölümlerinden önce çalışmada kullanılan transkripsiyon işaretleri Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA)’deki karşılıkları ile birlikte sunulmuştur (s. XIX-XXI).

Eserin giriş bölümü kendi içinde dört alt başlığa ayrılarak ele alınmıştır. Bunlar; *çalışmanın konusu ve amacı, çalışmada kullanılan materyal ve yöntem,*

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

malzemenin yazıya geçirilmesi ve incelenmesi, dizinin hazırlanmasında izlenen yol şeklindedir. Giriş bölümünün alt kollarını oluşturan bu başlıklardan *çalışmada kullanılan materyal ve yöntemde* çalışmada izlenen yol ve kullanılan malzemenin yanı sıra derlenen metinlerin konularından da bahsedilmektedir. Buna göre Ankara ilinden derlenen metinler; *kaynak kişilerle ilgili olanlar, yöreyle ilgili olanlar, günlük hayatla ilgili olanlar, gelenek görenek ve folklorla ilgili olanlar, çeşitli mesleklerle ilgili olanlar* şeklinde adlandırılan konulardan oluşmaktadır (s. 3-4).

Giriş bölümünün bir diğer alt başlığı olan *malzemenin yazıya geçirilmesi ve incelenmesi* kısmında verilen bilgilere göre, *Ankara İli Ağızları* adlı çalışmada Türk Dil Kurumu tarafından önerilen çeviriyazı işaretleri kullanılmış (Ercilasun 1999: 46-48), ayrıca bu işaretlerin Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA)'deki karşılıkları da gösterilmiştir (Pekacar; Güner-Dilek, 2009: 575-589) (s. 4). Dr. Akca tarafından verilen bilgiye göre söz konusu çalışma, *eş zamanlı karşılaştırmalı dil bilgisi* yöntemine göre yapılmış olmakla birlikte, yeri geldikçe eski Türkçe, eski Anadolu Türkçesi ve ölçünlü Türkiye Türkçesiyle de mukayese yoluna gidilmiştir (s. 5).

Giriş bölümünün dördüncü alt başlığı olan *dizinin hazırlanmasında izlenen yol* bölümünde verilen bilgilere göre Ankara İli Ağızları adlı eserin gramatikal dizini hazırlanırken eserdeki metinlerin yazımında kullanılan çeviriyazı işaretlerinin farklı olmasından dolayı herhangi bir dizin programı kullanılmamıştır. Araştırmacının ifadesiyle eserin gramatikal dizini hazırlanırken şu yollar izlenmiştir:

“... ilk önce metinlerde yer alan bütün kelimelerin yanına metinde geçtikleri yer numaraları eklenmiş, yani bir bakıma bilgisayar ortamında fişleme yapılmış, sonra bütün kelimeler alt alta sıralanmıştır. Böylece her kelime yanında referans numarasıyla birlikte alt alta sıralı duruma gelmiştir. Daha sonra bu kelimeler bilgisayar ortamında alfabetik olarak sıralanmıştır. Bu aşamadan sonra kelimeler tek tek madde başı yapılmış, kelimelerin metinde geçtikleri anlamları ve çekimli biçimleri gösterilerek dizin oluşturulmuştur.” (s. 4).

Dr. Akca'nın verilerine göre gramatikal dizin hazırlanırken birtakım özellikler dikkate alınmıştır. Bunlar;

1. Birbirinin fonetik varyantı olan kelimeler bölge ağzındaki en yaygın söylenişi etrafında toplanmış, söz konusu varyantlar alfabe sırasınca gösterilmiş; ancak yaygın kullanıma gönderme yapılmıştır.

2. Eş sesli kelimeler Roma rakamıyla belirtilerek ayrı madde başı yapılmış, kelimelerin farklı anlamları varsa bu kelimeler, aynı kelimenin altında normal rakamlarla gösterilmiştir.

3. Alıntı kelimelerin alındıkları diller ve bu kelimelerin asıl şekilleri 2005 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*'e göre belirtilmiştir. Arapça, Farsça asıllı kelimeler orijinal biçimleriyle ve Arap alfabesiyle yazılmış,

bu kelimelerin yazımında Ferit Devellioğlu'nun hazırladığı *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (1993)* esas alınmıştır.

4. Çekime girdikten sonra kökünde değişme olan kelimeler, değişen biçimleriyle alfabetik olarak sıralanmış; buna karşın anlamları verilmeden kelimenin asıl şekline gönderme yapılmıştır.

5. Dizinde sadece çekim ekleri gösterilmiş, olumsuzluk ekinin dışındaki yapım eklerine yer verilmemiştir.

6. Birleşik fiiller, deyimler ve atasözleri içinde geçtikleri kelimenin altında belirtilmiştir.

7. Birbirine komşu olan kelimeler arasında benzeşmeye bağlı olarak ön ve son sesinde değişme olan kelimeler madde başı yapılmış ve asıl şekline göndermede bulunulmuştur.

8. Kelime içinde benzeşmeye bağlı olarak kökte herhangi bir değişme olmuşsa kelime bu hâliyle madde başı yapılmış ve asıl şekline göndermede bulunulmuştur.

9. Ulamaya bağlı olarak kelimedeki ses düşmesi veya ses değişmesi meydana gelmişse ilk kelime madde başı yapılmış, ulama durumundaki her iki kelime de birkaç karakter içeriden gösterilmiştir.

10. m'li ikilemelerde (daşları maşları) m'li biçim madde başı yapılmış, ikilemede yer alan her iki kelime birkaç karakter içeriden başlamıştır (s. 5-7).

Giriş bölümünden sonra gelen ve çalışmanın birinci bölümü olan *Ankara ili üzerine* adlı kısım kendi içinde üç alt başlığa ayrılmıştır. Bunlar; *genel bilgiler*, *Ankara ilinin tarihi* ve *Ankara ili ağızlarına genel bir bakış* şeklindedir. Genel bilgiler içinde Ankara ilinin genel coğrafyası ve yeryüzü şekilleri, iklimi ve bitki örtüsü, nüfusu ve ilçeleri hakkında bilgi verilmiştir (s. 9-12).

Birinci bölümün ikinci alt başlığı olan *Ankara ilinin tarihi* kısmında Selçuklulardan önce, Selçuklular döneminde, Osmanlılar döneminde, Cumhuriyet döneminde Ankara ilinin tarihi hakkında ve Ankara'nın etnik durumu ve sosyo-kültürel yapısına dair bilgi verilmiştir (s. 13-21).

Birinci bölümün üçüncü ve son alt başlığı olan *Ankara ili ağızlarına genel bir bakış* adı verilen kısım da kendi içinde iki kola ayrılmıştır. Bunlar; *Ankara ili ağızları üzerine günümüze kadar yapılan çalışmalar* ve *Ankara ilinin diyalektolojik durumu* şeklinde adlandırılmıştır. Dr. Akca, geçmişten bugüne Ankara ili üzerine yapılan araştırmaları; *derleme çalışmaları*, *derleme ve inceleme niteliği taşıyan çalışmalar*, *Türk Dünyasından Ankara iline göçen Türk topluluklarının dilleri üzerine yapılan çalışmalar*, *sözlük çalışmaları* ve *folklor çalışmaları* şeklinde tasnif etmiştir (s. 21-23).

Ankara ilinin diyalektolojik durumu hakkında verilen bilgiye göre, Prof. Dr. Leylâ Karahan'ın sınıflandırması (Karahan, 1996) esas alındığında Ankara ili ağızları Batı grubu ağızları içinde yer almaktadır. Burada elde edilen veriler sonucu, Dr. Akca'nın sınıflandırmasının Karahan'ın sınıflandırmasından çok farklı olmadığı sonucuna varılmıştır. Buna göre araştırmacı Ankara ili ağızlarını sınıflandırırken aşağıda belirtilen yolları izlemiştir:

1. Zamir kökenli birinci teklik şahıs ekinin m veya n olması
2. Kelime sonundaki /r/'lerin korunması veya düşmesi
3. Ek ünlülerinde yuvarlaklaşma olup olmaması
4. İç seste /□/'nın korunması veya sızıcılaşarak /□/'ya dönüşmesi (s. 24).

Buna ek olarak Dr. Akca, bölge ağızında şimdiki zaman ekindeki ses değişmelerine bağlı olarak Ankara ili ağızlarını üç gruba ayırmıştır. Bunlar; *I. Ağız (-yo) Grubu*, *II. Ağız (-yuru) Grubu* ve *III. Ağız (-yI) Grubu* şeklindedir (25-28). Bu sınıflandırma yöntemi sonucu Ankara ili ağızları içinde üç ağız grubu ortaya çıkmıştır (s. 29).

Eserin ikinci ana bölümü *inceleme* başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde Ankara ili ağızlarının ses özellikleri incelenmiştir. Ses bilgisi bölümü *ünlüler* ve *ünsüzler* olmak üzere iki temel alt başlığa ayrılarak ele alınmıştır. Buna göre Ankara ili ağızlarında, ölçünlü Türkiye Türkçesindeki sekiz ünlünün dışında toplam 33 adet ünlü tespit edilmiştir. Bu ünlülerden 7 tanesi a ünlüsünün; 7 tanesi e ünlüsünün; 4 tanesi ı; 3 tanesi i; 4 tanesi o; 2 tanesi ö; 4 tanesi u; 2 tanesi ü ünlüsünün bölge ağızındaki türevleridir (s. 31).

Araştırmada Ankara ili ağızlarının ünlüleri *normal süreli*, *uzun* ve *kısa ünlüler* olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılan sekiz ünlünün dışında kalan normal süreli ünlüler á, â, □, ã, è, ä, □, í, □, ò, ó, □, ^, ú şeklindedir. Verilen bilgiye göre normal süreli olarak kabul edilen seslerden á, □, í, ó, ú ünlüleri Ankara ili ağızları için karakteristiktir (s. 32-41).

Uzun ünlüler bahsinde Ankara ili ağızlarında birincil uzun ünlülerin tespit edildiği, ikincil uzun ünlülerin de bölge ağızında sistemli bir şekilde görüldüğü belirtilmiştir. Yöre ağızında hem Türkçe asıllı hem de alınma kelimelerde birincil ünlü uzunlukları örnekleriyle ve Prof. Dr. Talât Tekin'in *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* (Ankara 1995) adlı eserindeki listeye karşılaştırmalı bir şekilde sunulmuştur (s. 42).

Ankara ili ağızlarında tespit edilen ikincil uzun ünlüler de Türkçe kelimelerde ve yabancı asıllı kelimelerdeki kullanılışlarına göre ele alınmıştır. Söz konusu ikincil ünlü uzunluklarının ortaya çıkışı, Türkiye Türkçesi ağızlarının genelinde olduğu gibi birtakım ses olaylarına bağlıdır. Yöre ağızındaki ikincil ünlü uzunlukları ünsüz düşmesi, ünsüz erimesi, ünlü düşmesi, hece kaynaşması, hece düşmesi ve vurguya bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (s. 43-51).

Bölge ağzında o ünlüsünün kısa şekli dışında ölçünlü Türkçede yer alan 7 ünlünün (a, e, ı, i, o, u, ü) kısa şekli mevcuttur. Bu ünlülerden düz, dar ı, i ünlülerinin kısa şekilleri diğer ünlülerin kısa biçimlerine göre yöre ağzında daha fazla bulunmaktadır. Çalışmada bu ünlülerin ortaya çıkışı beş madde altında toplanan sebeplerle açıklanmıştır (s. 51-52).

Ankara ili ağızlarında tespit edilen ikiz ünlüler eşit, yükselen ve alçalan ikiz ünlüler olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır. Elde edilen verilere göre, eşit ikiz ünlülerin sayısı, yükselen ve alçalan ikiz ünlülerin sayısına göre daha azdır. Bölge ağzında tespit edilen eşit ikiz ünlüler; aa, ee, ıı, ii, oo, úú şeklindedir. Bölge ağzında en fazla örneği bulunan yükselen ikiz ünlüler ıa, ıa, ııe, ııa, ie, io, ııö, ea, eo, ua, oa, üo; alçalan ikiz ünlüler ise aı, au, ao, ei, eü, oó, ou biçimindedir (s. 52-54).

Ünlü uyumları bahsinde kalınlık incelik uyumu ile düzlük yuvarlaklık uyumu üzerinde durulmuştur. Bu bölümde yer verilen kalınlık incelik uyumu ile ilgili olarak bölge ağzında *-iken* zarf fiil ekinin, *-ki* aitlik ekinin, *-na*, *-nan*, *-Inan*, *-la*, *-lan* şeklinde son çekim edatı *ile+n*'in, zaman zaman şimdiki zaman eki *-yor*'un, ekleşme aşamasında görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde *i-* fiilinin büyük ünlü uyumuna girdiğinden söz edilmektedir (s. 54-55).

Ankara ili ağızlarında tespit edilen ünlü değişimleri; kalın ünlülerin incelenmesi, ince ünlülerin kalınlaşması, dar ünlülerin genişlemesi, geniş ünlülerin darlaşması, düz ünlülerin yuvarlaklaşması ve yuvarlak ünlülerin düzleşmesi şeklinde ele alınmıştır (s. 65-78).

Ses bilgisi incelemesinin ikinci ana başlığını *ünsüzler* oluşturmaktadır. Ankara ili ağızlarında ölçünlü Türkiye Türkçesinin ünsüzlerinin dışında toplam 32 adet ünsüz tespit edilmiştir. Bu ünsüzler çalışmada *normal boğumlanmalı*, *yarı boğumlanmalı* ve *yarı tonlu ünsüzler* şeklinde sınıflandırılmıştır (s. 82-94). Ölçünlü dilde kullanılan ünsüzlerin dışında yöre ağzına özgü normal boğumlanmalı

ünsüzleri şu şekilde sıralamak mümkündür¹: •, □, □, □, □, g, □, □, , □, □, □, •, Í, η,

f, ñ, □, \, ´. Ankara ili ağızlarında görülen yarı boğumlanmalı ünsüzler; □, □,

□, □, y; yarı tonlu ünsüzler ise C, F, K, □, P, S, Ş, T biçimindedir (s. 82).

¹ Ankara ili ağızlarında tespit edilen normal boğumlanmalı ünsüzleri gösteren karakterlerden bazıları, elde bulunan fontların sınırlı olması sebebiyle burada gösterilememiştir.

Bölge ağızdaki ünsüz uyumu, tonsuz ünsüzlerden sonra tonsuz ünsüzlerin gelmesi ve tonlu ünsüzlerden sonra tonlu ünsüzlerin gelmesi şeklinde iki başlığa ayrılmıştır. Verilen bilgiye göre Ankara ili ağızlarında tonlu ünsüzlerden sonra tonlu ünsüzlerin gelmesine bağlı olarak gerçekleşen ünsüz uyumu daha yaygındır. Diğer ünsüz uyumu ise sınırlı sayıda örnekte ve genellikle ölçünlü dilin etkisiyle ortaya çıkmıştır (s. 95-96).

Ünsüz değişimleri konusu, *tonlulaşma*, *tonsuzlaşma*, *süreklileşme* (*sızıcılaşma*, *akıcılaşma*), *sürekli ünsüzler arasındaki değişimler* ve *diğer ünsüz değişimleri* (*orta damaklılaşma*, *dip damaklılaşma*, *gırtlak patlayıcısına dönüşme*) şeklinde ele alınmıştır. Bu bölümde yer verilen her ünsüz değişimi, gerçekleştiği yere (kelime başı, ortası, sonu) ve kelime bünyesinde söz konusu değişimlerin olduğu yerdeki ünlü veya ünsüzlerin durumuna göre sınıflandırılarak incelenmiştir (99-117).

Ankara ili ağızlarındaki ünsüz benzeşmeleri ilerleyici, gerileyici ve uzak benzeşme olarak ele alınmıştır. İlerleyici ve gerileyici benzeşmeler de tam veya yarı benzeşme şeklinde ayrılmıştır (s. 117-122).

Ses bilgisi bölümünü ünsüzler bahsinde bu konuların dışında aykırılışma, ünsüz ikizleşmesi, ikiz ünsüzlerin tekleşmesi, ünsüz düşmesi, ünsüz türemesi, ünsüz göçüşmesi, hece kaynaşması, hece düşmesi, hece türemesi, yakıştırma (analoji) ve vurgu konularına yer verilmiştir (s. 122-134). Bahsedilen konular içinde ağız çalışmalarında ayrı bir başlık olarak pek yer verilmeyen *yakıştırma* (*analoji*) konusu dikkat çekicidir.

“*Şekil veya anlam bakımından dildeki bazı kelimelerin örnek alınması ve yakıştırma yolu ile onlara benzetilerek yeni kelimeler türetilmesi; bir kelimedeki şeklin başka bir kelimeye aktarılması olayı*” (Korkmaz, 2007: 237) şeklinde tanımlanan yakıştırma (analoji) ile ilgili olarak verilen bilgiye göre, yöre ağızında *η* ünsüzü (iñsan < insan), ikinci teklik şahıs ekinin yöre ağızındaki seslendiriliş (gelmissin; gelmissik < gelmişiz) ve *-suz* isimden isim yapım eki (yoksuz < yoksul) yakıştırma yoluyla kullanılmaktadır (s. 132).

Ankara İli Ağızları adlı çalışmada biri Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA) ile yazılmış örnek metin olmak üzere üç ağız grubundan toplam 113 metne yer verilmiştir. Metinler; günlük hayat, askerlik anıları, düğün gelenekleri, mutfak işleri, türküler, kıyafetler, tarihî şahsiyetler, serbest konular gibi zengin içeriklere sahiptir (s. 147-324).

Metinler bölümünden sonra gelen sözlüklü gramatikal dizin de çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (s. 325-666). Ayrıca çalışmanın sonundaki ekler bölümünde Ankara ilinin ilçelerini, derleme yerlerini ve ağız gruplarını gösteren haritalara yer verilmiştir (s. 668-672).

Ankara İli Ağızları adlı eseri ortaya koyarak Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili önemli bir boşluğu dolduran Dr. Hakan Akca'ya teşekkür ediyor, Türklük bilimine olan katkılarının devam etmesini diliyoruz.

KAYNAKÇA

- DEMİR, Nurettin (2002). "Ağız Terimi Üzerine", *Türkbilig*, s. 105-116.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1999). "Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri", *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, (9 Mayıs 1997), Ankara: TDK Yayınları, s. 43-48.
- KARAHAN, Leylâ (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2005). "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar II*, (2. Baskı), Ankara: TDK Yayınları, s. 199-221.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, (Genişletilmiş 3. Baskı), Ankara: TDK Yayınları.
- PEKACAR, Çetin; GÜNER-DİLEK, Figen (2009). "Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye'de Ağız Araştırmaları", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı*, (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa), Ankara: TDK Yayınları, s. 575-589.